

Đọc lại vài gợi ý của Wright Mills về phương pháp làm việc của nhà xã hội học

TRẦN HỮU QUANG

Nhà xã hội học người Mỹ Wright Mills thường được nhắc đến như là một giáo sư không bao giờ bằng lòng với công việc giảng dạy ở đại học mà còn thường xuyên đi làm việc ở thực địa. Ông từng nghiên cứu về công nhân ngành sản xuất xe hơi ở Detroit, về hiện tượng di cư của những người lao động gốc Porto Rico... Ông luôn luôn chống lại lối nghiên cứu xã hội học chỉ chú tâm đơn thuần vào những con số thống kê khô khan, vô hồn hoặc đi vào những đề tài quá manh mún, rời rạc mà không quan tâm đầy đủ tới thực tại cuộc sống phong phú của con người trong xã hội. Cũng giống như Karl Marx, ông cho rằng vai trò của nhà triết học không phải chỉ là giải thích mà còn là cải tạo thế giới. Ông mất vào năm 1962, lúc ông 45 tuổi.

Trong cuốn sách nổi tiếng mang tên *Trí tưởng tượng xã hội học (The Sociological Imagination)*, dựa trên vốn kinh nghiệm của chính mình, ông đã đưa ra một số lời khuyên và gợi ý về phương pháp làm việc cũng như phương pháp tư duy cho sinh viên ngành xã hội học. Dưới đây là lược thuật một số điểm cụ thể¹.

Trước hết, Mills nhấn mạnh tới việc cần tận dụng chính cái *vốn sống của mỗi người* vào việc bồi bổ tư duy xã hội học của mình. Vì người làm công tác xã hội học cũng là một người đang sống trong xã hội, cho nên cuộc sống của anh ta cũng có tầm quan trọng không kém so với bản thân công việc nghiên cứu của anh ta: anh ta cần thường xuyên lục lọi trong cái kho kinh nghiệm sống mà chính mình đã trải qua để xem xét, giải thích, nhằm soi rọi và đối chiếu với những vấn đề mà mình đang nghiên cứu, suy nghĩ.

Thế nhưng câu hỏi thường được đặt ra là: làm sao có được ý tưởng, làm thế nào để ý tưởng có thể nảy sinh? Làm thế nào phát huy được trí tưởng tượng xã hội học, nhằm sắp xếp lại các sự kiện và hiện tượng quan sát được và khoác lên chúng một ý nghĩa?

Trí tưởng tượng xã hội học, theo Mills, chính là khả năng *có thể chủ động thay đổi được những góc nhìn khác nhau* đối với đối tượng quan sát, và khả năng hình

¹ Xem C. Wright Mills: *L' imagination sociologique* (dịch từ bản tiếng Anh), Paris, Nxb Francois Maspero, 1968, trang 205-235.

dung ra được xã hội và các bộ phận hợp thành của nó một cách trung thành nhất có thể được. Mills cho rằng trí tưởng tượng chính là cái làm cho một nhà xã hội học khác với một cán sự kỹ thuật. Người ta có thể đào tạo ra một cán sự kỹ thuật trong vòng vài năm, nhưng một nhà xã hội học thì buộc phải tự đào luyện mình mãi không ngừng trong suốt cuộc đời nghề nghiệp của mình. Lẽ tất nhiên, nhà xã hội học vẫn cần tuân thủ những qui trình và thao tác nghiên cứu theo những nguyên tắc nhất định. Nhưng trên con đường tìm tòi và suy nghĩ, nhiều khi người ta còn cần đến trực giác hay trí tưởng tượng để có thể khám phá ra những điều bất ngờ, tìm ra sợi dây liên hệ giữa những sự kiện tưởng chừng như không dính dáng gì với nhau, hay nối kết lại những ý tưởng thoạt nhìn có vẻ nghịch lý với nhau. Trí tưởng tượng giúp cho người làm công tác xã hội học trau dồi năng lực nhạy bén và lanh lợi trong tư duy, thúc đẩy anh ta đi tìm những ý tưởng mới và những con đường mới để tiếp cận thực tại, đồng thời nuôi dưỡng trong lòng anh ta nỗi khát vọng hiểu ra thực tại - điều mà một cán sự kỹ thuật thường không có.

Mills nói đến một số phương pháp sau đây nhằm kích thích trí tưởng tượng xã hội học.

1. Trước hết, trên bình diện kỹ thuật cụ thể, người làm công tác xã hội học cần phải thường xuyên làm *phiếu tư liệu* (*fiche* trong tiếng Pháp, hoặc *card index* theo tiếng Anh). Trên các phiếu, chúng ta có thể ghi chép nhiều thứ: một câu trích dẫn đáng chú ý, hoặc tóm tắt một cuốn sách hay một bài tạp chí vừa đọc, một ý tưởng hay nhận xét của chính mình, tên một cuốn sách, hay kể cả ghi ra tên một đề tài mà mình nghĩ là có thể sẽ phải nghiên cứu. Rồi sắp xếp các phiếu đó theo những chủ đề mà mình đang quan tâm; thỉnh thoảng chịu khó sắp xếp lại, bổ sung thêm những mục mới hay chủ đề mới. Mills nói rằng việc thỉnh thoảng đọc lại và sắp xếp lại các phiếu tư liệu của mình cũng là một cách để giải phóng trí tưởng tượng xã hội học. Nên làm sao cho việc ghi chép phiếu tư liệu này trở thành một tập quán, bởi lẽ việc tích lũy kiến thức một cách có hệ thống như vậy sẽ giúp rất nhiều cho việc thực hiện những luận văn hay công trình nghiên cứu sau này.

Việc thường xuyên ghi chép tư liệu hoặc suy nghĩ của mình vào phiếu không những tạo cho chúng ta thói quen viết đều đặn, mà còn giúp chúng ta rèn luyện khả năng diễn đạt. Mills cảnh giác chúng ta về nguy cơ bị rỉ sét nếu chúng ta không cố gắng viết ít nhất mỗi tuần một lần. Ở đây, Mills không đưa ra lời khuyên là phải đọc nhiều, nhưng chúng ta có thể mặc nhiên hiểu rằng phải đọc nhiều thì mới ghi chép nhiều được, và mới nảy ra nhiều suy nghĩ được !

2. Hãy *lật đi lật lại* các từ ngữ và cụm từ ngữ mà chúng ta sử dụng để diễn đạt vấn đề cần nghiên cứu. Tìm thêm những từ đồng nghĩa trong các từ điển và các cuốn sách có liên quan, nhằm liệt kê ra hết những hàm ý khác nhau của những từ ngữ và cụm từ ngữ ấy. Nhờ đó mới có thể đi đến chỗ phác thảo vấn đề một cách hoàn bị hơn, định nghĩa các thuật ngữ sử dụng một cách bớt chung chung hơn và chính xác hơn. Chỉ chừng nào biết được hết các nghĩa khác nhau của các từ ngữ và cụm từ ngữ ấy thì chúng ta mới có thể chọn lựa đúng cái nghĩa mà chúng ta muốn sử dụng

trong công trình nghiên cứu của mình. Nhưng không phải chỉ có vậy. Khi phác thảo công trình nghiên cứu, nhất là đối với phần lý thuyết, chúng ta cần hết sức chú ý và thận trọng khi xác định qui mô khái quát của những khái niệm lớn, và sau đó luôn luôn cố gắng minh giải những khái niệm đó bằng cách đi từ mức độ trừu tượng đến mức độ cụ thể, hay nói cách khác, phải tìm cách chẻ nhỏ dần các khái niệm trừu tượng mà chúng ta đề cập tới. Nhưng cũng nhiều khi chúng ta phải đi một con đường ngược lại: nghĩa là đi từ những khái niệm tương đối cụ thể và lần ngược lên để cố gắng tìm ra những khía cạnh hoặc khái niệm trừu tượng hơn.

3. Hãy sắp xếp các khái niệm tổng quát mà chúng ta tìm ra trong quá trình suy nghĩ. Thay vì bằng lòng với những cách phân loại thông thường, chúng ta hãy cố gắng tìm ra những mẫu số chung, những nhân tố tạo nên sự khu biệt, để đi tới những lối phân loại đa kích thước (*classification multidimensionnelle*), thể hiện bằng sơ đồ hoặc bảng phân tổ với ba hay thậm chí bốn biến số (hay khái niệm). Lối phân loại này sẽ giúp chúng ta nhận diện và khám phá ra những loại hình (*type*) mới trong thực tại xã hội. Đây là một thứ lược đồ phân tích lô-gíc rất có hiệu quả trong việc giúp chúng ta đào sâu tư duy về đề tài nghiên cứu.

4. Có một hiện tượng chúng ta thường bắt gặp là khi muốn nhìn rõ một cái gì đó, thì chúng ta lại buộc phải quay mặt đi chỗ khác. Nếu chúng ta suy nghĩ về tình trạng tuyệt vọng, thì chúng ta cũng hãy suy nghĩ về tình trạng vui mừng; nếu phải nghiên cứu về người hà tiện, thì cũng hãy nghiên cứu về kẻ tiêu xài hoang phí. Không có gì khó hơn khi chỉ nghiên cứu một đối tượng duy nhất mà thôi. Việc *đối chiếu những hiện tượng đối nghịch nhau* sẽ cho phép chúng ta nhìn thấy rõ hơn đối tượng mà chúng ta nhắm đến, và sẽ giúp chúng ta tìm ra những khía cạnh cần nhận diện để có thể đối chiếu. Từ đó, điều mà chúng ta có thể suy ra ở đây là luôn luôn cần đa dạng hóa các góc nhìn, các lối tiếp cận khác nhau đối với đối tượng nghiên cứu: chẳng hạn chúng ta hãy hỏi thử xem nhà tâm lý học nghĩ thế nào về một nhận định nào đó mà chúng ta vừa nêu ra, hoặc hỏi xem một nhà chính trị hay một nhà sử học sẽ tiếp cận thế nào đối với vấn đề mà chúng ta đang khảo sát.

5. Phương pháp phân tích định tính giúp chúng ta nhận diện và xếp loại các loại hình, nhưng cũng cho phép chúng ta hình dung được các tần số và qui mô định lượng của đối tượng khảo sát. Tuy nhiên, Mills cho rằng, ngay trong quá trình suy nghĩ về đề tài, chúng ta vẫn có thể giải phóng trí tưởng tượng của chúng ta bằng cách cố tình *đảo ngược qui mô* của thực tại để coi thử nó sẽ trở nên như thế nào. Trước một hiện tượng nhỏ nhoi, hãy thử tưởng tượng xem nếu nó trở thành một hiện tượng khổng lồ thì nó sẽ thế nào, có những gì sẽ thay đổi theo hay không. Và trong trường hợp ngược lại cũng vậy. Một ngôi làng cổ xưa sẽ ra sao, nếu nó có tới 30 triệu dân?

6. Trước bất cứ vấn đề gì, chúng ta đều nên xem xét các dữ kiện dưới cặp mắt đối chiếu. Khi bắt đầu khảo sát một vấn đề, chúng ta thường nhanh chóng cảm thấy rằng tầm nhìn của chúng ta sẽ gặp giới hạn; vì thế, để có thể nhìn vấn đề dưới cặp mắt đối chiếu, chúng ta cần đặt nó vào trong một bối cảnh lịch sử. Nói cách khác, phương pháp tương phản (*méthode des contrastes*) sẽ đòi hỏi chúng ta phải lục lọi vào

các dữ kiện lịch sử. Theo Mills, nhà xã hội học *không thể thiếu những tri thức sử học*, và nếu không có những tri thức này thì đó sẽ là một khuyết tật.

Wright Mills nói rằng ông ta không thể biết hết các điều kiện xã hội cần thiết cho hoạt động lao động trí óc của một nhà xã hội học, nhưng có một điều chắc chắn là nhà xã hội học phải có được xung quanh mình *những người bạn hoặc những người quen sẵn sàng nghe và tán chuyện với mình*, nếu không có thì phải tìm cho bằng được. Để làm gì ư? Để bàn về những khúc mắc trong đề tài mình đang theo đuổi, để hỏi về những khía cạnh mà mình chưa hiểu, để lắng nghe những ý kiến phản biện hoặc những ý kiến mới lạ mà mình chưa nghĩ ra... Tất nhiên, lao động tư duy là một thứ lao động cá nhân mà mỗi nhà xã hội học phải tự mình tiến hành, không ai làm thay mình được cả. Nhưng các nhà xã hội học thỉnh thoảng vẫn cần gặp nhau để trao đổi với nhau, nhất là về những điểm có vấn đề hoặc những chuyện còn hoài nghi nảy sinh trong quá trình nghiên cứu của mỗi người. Mills cho rằng chỉ khi nào *tự tắm mình trong môi trường tư duy và môi trường xã hội thích hợp* thì nhà xã hội học mới hy vọng chu toàn được công việc của mình.

Còn khi nào cần trình bày kết quả nghiên cứu, chúng ta hãy cố gắng tự buộc mình phải diễn đạt bằng một thứ ngôn ngữ trong sáng, đơn giản và dễ hiểu. Chỉ nên sử dụng những thuật ngữ phức tạp khi tin chắc rằng đây là điều thực sự cần thiết nhằm làm cho lập luận của mình được chính xác hơn và sâu sắc hơn. Mills khuyên chúng ta cần tránh những lối viết cầu kỳ và khó hiểu vì người ta có thể hiểu sự tối tăm này là có dụng ý nhằm tránh khỏi sự nhận xét hay phê phán của người đọc và của xã hội đối với công trình của mình.

Cuối cùng Mills khuyên chúng ta một điều đơn giản là hãy cố gắng làm một người thợ cần cù. Hãy tránh những thao tác quá cứng nhắc và máy móc để làm sao tìm cách phát triển và khai thác cho bằng được trí tưởng tượng xã hội học của mình. Hãy tránh thái độ sùng bái các phương pháp điều tra và các kỹ thuật điều tra, và hãy khôi phục lại đặc trưng đơn giản nhất của một người lao động trí óc, đó là suy nghĩ, tự mình suy nghĩ.